

Фјодор
Достојевски

ЗЛОЧИН И КАЗНА

Превео
Милосав Бабовић

■ Laguna ■

ЛЕНТОУ

Наслов оригинала

Федор Михайлович Достоевский
ПРЕСТУПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ

Copyright © овог издања 2019, ЛАГУНА
Copyright © овог издања 2019, ЛЕНТО

КЛАСИЦИ
СВЕТСКЕ
КЊИЖЕВНОСТИ

Едиција СВЕТСКИ КЛАСИЦИ
Књига бр. 18

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Садржај

У лавиринту човекове душе.	9
(Тања Поповић)	
Први део	31
Други део	137
Трећи део	267
Четврти део	371
Пети део	469
Шести део	565
<i>О аутору</i>	703

У лавиринту човекове душе

Година 1866. несумњиво представља један од најзначајнијих датума у историји светског романа. Тада су, наима, на страницама часописа *Руски весник* објављена два превратничка остварења – *Рај и мир* Лава Николајевича Толстоја (први део под насловом *1805*) и *Злочин и казна* Фјодора Михајловича Достојевског. Премда различити по обиму, композицији, теми и начину приповедања, ови романи суштински мењају природу језичке уметности. Књижевност која је дотад махом предочавала догађања и приказивала свет реалности сада добија још једну важну духовну и друштвену улогу – она, по речима Михаила Бахтина, постаје *гојањавића* у чијој се естетској активности одгонетају и објашњавају тајна човекове душе и узајамности збивања и људи.

Излазак *Злочина и казне* у *Руском веснику* уједно најављује дугу и веома плодотворну сарадњу Достојевског са Михаилом Катковом, у чијем ће часопису штампати већину својих најважнијих остварења – романе *Идиот* (1868), *Зле духе* (1871/72) и *Браћу Карамазове* (1879/80).

Достојевски је, додуше, своје дело најпре понудио уредништву *Оштинских записки*. У писму послатом почетком

јуна 1865. из Визбадена А. Крајевском, тадашњем уреднику овог часописа, он помиње роман под насловом *Пијанци* (*Пьянькие*), у којем ће се, како вели, анализирати „актуелно питање пијанства“, али и све његове последице, „слике породице, васпитавање деце у тим околностима“ и слично.* Ова тема је у познијим редакцијама *Злочина и казне* обрађена кроз судбину Мармеладова и његове породице, док се сам појам *пијанство* у тексту често користи као метафора душевне неурачунљивости главног јунака, његовог искривљеног виђења стварности и психичке смутње као код болесних.** Достојевски, очито, план романа допуњује и мења у више наврата, да би се на крају одлучио да у средиште збивања постави младог човека са „новим теоријама и идејама“.

Како није добио позитиван одговор од Крајевског, притиснут породичним и финансијским невољама, посебно зеленашким уговором који је потписао са издавачем Стеловским уступивши му ауторска права, писац се крајем септембра 1865. обраћа М. Каткову и *Руском веснику*, нудећи роман чије је основне идеје и садржину укратко изложио у писму: „Младић, бивши студент, провинцијалац, живи у крајњој беди, лакомислен, бунтовних уверења, предао се неким туђим, 'недовршеним' идејама које vise

* Прве верзије и различите редакције романа, као и историја настанка дела, те обимни коментари објављени су у оквиру сабраних дела Ф. М. Достојевског: *Полное собрание сочинений в шринадцатипяти томах*, т. 7. Текст подготовили и примечания составили Л. Д. Опулская, Г. Ф. Коган, А. Л. Григорьев, Г. М. Фридендер. Редактор VII тома В. В. Виноградов, Москва, 1973. Сви наводи су преузети из тог издања. В. и српски превод пишчеве преписке: Ф. Достојевски, *Писма*, т. I–III, Београд – Ужице, 2015.

** К. А. Степанян, *Пушеводийель йо роману Ф. М. Достоевскою „Пресийуление и наказание“*, Издательство Московского университета, 2014, 45.

у ваздуху, одлучио је да се избави из свог понижавајућег положаја. Он је решио да убије једну старицу, зеленашицу. [...] 'Она је код свих омражена, па због чега да живи?', 'Да ли је она ма коме потребна?'. Младића у тој намери води жеља да помогне мајци и сестри, али се он заноси и идејом о „испуњењу хумане дужности према човечанству“, чиме би се могла „искупити кривица за злочин“, „ако се уопште може назвати злочином тај поступак над глумом, глумом, злом старицом“. Достојевски даље наводи како му је циљ да прикаже *психолошки процес злочина*. „У мојој причи се, између осталог, алудира на то да казна за злочин предвиђена законом и правом много мање плаши преступника него што то мисле законодавци, делимично и због тога што он у моралном смислу сâм тражи казну... То сам хтео да покажем на већ уобличеном човеку новог поколења, не би ли дата мисао била још упечатљивија.“

Поред психолошке студије злочина и моралног проблематизовања законске казне, Достојевски у роману тематизује и питање индивидуализма и личне среће. О томе нешто одређеније пише у белешкама уз трећу свеску *Злочина и казне*, где дате теме повезује са православљем. „Суштина православља“ је, записује он, у томе да „среће нема у комфору [...] Срећа се плаћа страдањем [...] Човек није рођен за срећу. Човек мора да заслужи своју срећу, и то увек страдањем.“ Његов јунак, како се може прочитати у истој бележници, тражи не само личну срећу већ и добробит за читаво човечанство. Усрећитељи човечанства, парадоксално, како је уосталом о томе већ писао Пушкин у *Евѣнију Оњеѣину*, по правилу презиру људе („Кто жил и мыслил, тот не может в душе не презирать людей“: гл. 1, XLVI). Отуда, и Достојевски свог јунака приказује као изразито гордог: „У његовом лику је изражена мисао о претераној гордости, надмености и презрењу према том друштву. Његова идеја је да преузме власт над

тим друштвом. Деспотизам је његова црта. Она га води на супротну страну.“ С таквим карактером писац повезује актуелне идеје о крајњем индивидуализму, утилитаризму и разумном егоизму које проповедају како „не треба живети братски, већ према разуму“, чиме се појединцу гарантује ситост и удобност.

Теорија о томе да треба „љубити прво самог себе“, коју ће Достојевски у роману применити на карактер Петра Петровича Лужина, отвара низ нових недоумица. Има ли среће у поседовању, ако човек „одбаци ближње“ и остане сасвим сам, као што то силно после убиства жели Родион Раскољников? Није ли самоћа његова највећа мука? Може ли се, сем тога, сопствена срећа градити на несрећи других?

Достојевски је овим проблемима приступио са више аспеката, сукобљавајући различита виђења злочина и казне. Једно од њих је несумњиво било надахнуто познатим судским процесом Пјер-Франсоа Ласенеру, који је 30-их година XIX века потресао целу Европу. Ласенер је потицао из добростојеће грађанске породице из Лиона, солидног образовања, био је трговац, официр, скитница и бунтовник. Осуђен је на смрт због низа почињених злодела, педофилије, крађа и убиства, и погубљен 1836, у 33. години. У мемоарима које је писао у затвору Ласенер је за своје злочине оптужио друштво, а себе представио као осветника, борца против друштвених неправди у име револуционарне идеје, као да су му то „дошапнули писци социјалистичких утопија“, како је касније његова сећања коментарисао Достојевски. У свом чланку, објављеном у *Времени*, новинама које је уређивао заједно са братом Михаилом, писац такође примећује да је Ласенер тип човека за кога је починити убиство исто што и „попити чашу вина“.

На страницама истих новина током 1863. године браћа Достојевски ће објавити и нови превод једне од најважнијих студија из области кривичног законодавства, књигу

италијанског просветитеља Чезареа Бекарије *О злочину и казни* (*Dei delitti e delle pene*, 1764). У своме трактату Бекарија се жестоко обрушава на дотадашње сурове тортуре у ислеђивању и кажњавању, залажући се за укидање полицијског мучења и смртне казне. По његовом мишљењу сврха кажњавања не би требало да буде освета криминалцу за почињено дело, већ спречавање могућности да се злочин понови. Задатак казне је да преступника поново начини чланом друштва, а не да га искључи из њега.

Идеја о праведном законодавству и преображају грешника дуго је заокупљала Достојевског, који је и сам читаву деценију провео на робији и у изгнанству. С друге стране, размишљања о злочину и казни код њега су била подстакнута и духом времена, тачније доминантним филозофским, друштвеним и научним тенденцијама како у Русији, тако и у западној Европи. Штавише, роман *Злочин и казна* сажима многе теме и питања покренута у пищевим ранијим остварењима (*Понижени и увређени*, *Зайиси из мртвој дома*, *Зайиси из њодземља*) и уједно најављује њихово даље разматрање у познијим романима (*Идиот*, *Зли души*, *Младић*, *Браћа Карамазови*). Још 1862. Достојевски пише о томе како жели да обради руску верзију теме о *уздицању њалоја човека*, којом су се пре бавили велики католички писци почев од Дантеа и *Божанствене комедије* па све до Виктора Игоа (*Звонар Бојородичине цркве и Јадници*) и Онореа де Балзака (*Чича Горио* и *Изјубљене илузије*). Његова је намера, међутим, била да студију греха и покајања утемељи у православном погледу на свет, и њу филозофски и психолошки супротстави теоријама о *разумном еџоизму* и *уџилиштарном либерализму* с којима је полемисао и раније, посебно у нетом објављеним *Зайисима из њодземља* (1864).

Злочин и казна представљају нови тип романа баш зато што у себи обједињују приказ актуелне стварности, узбудљиве детективске и сентименталне заплете и дијалог са

разноврсним књижевним наслеђем и филозофским идејама. Пре свега, то је расправа са владајућим мисаоним тенденцијама XVIII–XIX века: социјалистичком утопијом Сен Симона и Фуријеа, политичком економијом и идејом о слободном тржишту Адама Смита, либералним утилитаризмом Џона Стјуарта Мила и рационалним законодавством Церемија Бентама, социјалном физиком и статистиком Адолфа Кетлеа, физиолошким детерминизмом Чарлса Дарвина, вулгарним материјализмом Јакоба Молешота, као и многим другим материјалистичким, нихилистичким и атеистичким поставкама. Неке од њих су рационализоване хришћанство, те Исуса приказивале као историјску личност а не као Богочовека (Ернест Ренан, Давид Штраус). Из такве претпоставке природно се развила идеја о натчовеку или човекобогу. У том смислу важну улогу одиграла је и апологетска биографија Јулија Цезара (1865) чији је аутор био тадашњи император Француске Наполеон III. У предговору књиге Наполеон III здушно брани политичке идеје бонапартизма, и покреће тезу о „снажној личности“ која има право да наруши моралне норме обавезујуће за друге, „обичне“ људе. Оваква теорија Бонапартиног нећака као да сажима суштину тзв. *наполеоновској мити*, који је осим у политици и филозофији добио важно место и у књижевности тога доба, у делима Стендала, Балзака, Пушкина, Гогоља, Дикенса, Толстоја и многих других. Тако се у другој глави *Евџенија Оњџина* могу прочитати стихови о томе како су сви загледани у Наполеоне, док милиони двоножних створења за њих представљају тек оруђе („Мы все глядим в Наполеоны, двухногих тварей миллионы, для нас орудие одно“: гл. 2, XIV). Ти стихови су очигледно надахнули и Раскољниковљеву поделу људи на *уздрхћала створења* и *Наполеоне*.

У већини овде поменутих деветнаестовековних теорија назире се покушаји да се научно и емпиријски објасне

класне и друштвене неједнакости. Рецимо, у теорији Адолфа Кетлеа на основу статистичке анализе изводе се закључци о нужности злочина, убистава и проституције у друштву (*О развоју склоности ка злочину*, 1831). Кетле, а са њим и неки френолози, физиолози или биолози, попут Лафатера или Чезареа Ломброза, покушавају да емпиријским и статистичким путем утврде детерминанте у развоју преступника (нагони, наслеђе, облик лобање, злочиначки ум, склоност ка проституцији), али и да пронађу *просечног човека* и опишу његове основне карактеристике. *Морална ариџмеџика*, о којој говори Кетле, а коју усвајају и подржавају Чернишевски и Доброљубов, као да прећутно оправдава убиство које у одређеним околностима може бити и нужно и корисно, или како то један од успутних јунака у роману вели: „један злочин вреди хиљаду добрих људи“, „једна смрт и добит од сто живота – ето ту ти је аритметика“. Тиме је, између осталог, релативизирана и могућност праштања покајнику, односно преображај палого човека.

Треба напоменути да су набројане мисаоне тенденције и теме на овај или онај начин разматране у многим књижевним остварењима током читавог XIX столећа, па и касније. Сукоб пониженог појединца и друштва карактерише јунаке попут Жилијена Сорела из Стендаловог романа *Црвено и црно* (1830) или Жана Валжана из Игоових *Јадника* (1862). Психолошки продубљене портрете криминалаца читалац ће често сретати код Чарлса Дикенса (нпр. Фејгин и Били Сикс из *Оливера Твиста*, 1839, Мегвич из *Великих очекивања*, 1861), или код Балзака (нпр. Вотрен, из романа *Чича Горвио* 1834, и *Сјај и беда курџизана*, 1847). Горде, честољубиве личности које сматрају како имају право да правду и историју преузму у своје руке одбацујући моралне законе, вршећи тако и психолошки експеримент над самим собом, осим код поменутих западноевропских стваралаца, појављују се и у неким Пушкиновим остварењима (*Борис*

Годунов, 1825; *Дубровски*, 1832; „Пикова дама“, 1834), као и у *Јунаку нашеї гоба* (1841) Михаила Љермонтова. Простаци и ограничени људи који ропски поштују власт и следе туђе идеје као књижевни јунаци насељавају фикционални свет Балзака, Дикенса, Флобера, те Николаја Гогоља (уп. нпр. Чичикова и многе друге ликове из *Мртвих души* 1842, или из „Петроградских прича“). Набројаним приповедачима заједничке су и теме друштвене неправде, сиромаштва и понижења, проституције и разбојништва, слике града који притиска и мучи становнике, аревизам, жеља за успехом и афирмацијом итд.

На ове подударности указивао је и сам Достојевски, посебно подвлачећи сродности између три сиромашна, горда и амбициозна јунака, придошлице у великом граду, које мучи иста дилема о туђој жртви зарад личне добробити. У свом чувеном говору „Пушкин. Књижевна скица“ (1880) он подсећа на Балзаковог Растињака, младог париског студента права који пријатељу Бјаншону поставља питање „шта би урадио када би могао да се обогати на тај начин што би имао да убије у Кини једног старог мандарина, и то само својом вољом не мичући се из Париза“. Слично питање себи поставља и Херман, јунак Пушкинове „Пикове даме“, „човек с профилом Наполеона и душом Мефистофела“, који убија зарад личне жеље не само за новцем већ и за успоном у друштву. Пред истом дилемом налази се и петроградски двадесеттворогодишњи студент права Раскољников, који размишља може ли преузети на себе „крв по савести“ и успоставити правичност тако што ће новац „непотребне зеленашице“ правилно поделити онима којима је неопходан.

Наполеонова идеја и жртвовање другог зарад сопствене среће и удобности код све тројице књижевних ликова рађа се из побуне против личног унижења. Преступ се

декларативно спроводи из идеолошких уверења, мада је он последица и личне увређености, неретко подстакнут жељом да онима који га данас ниподаштавају због сиромаштва сутра покаже како је бољи од њих. Према је почетна психолошка ситуација у сва три књижевна остварења слична, ако не и иста, реализација злочина и моралне дилеме ликова добијају различите обраде. Јелезар Мелетински, који *Злочин и казну* испитује са становишта историјске поетике, запажа да је Достојевски међу првима пружио озбиљну студију сиромаштва, како са друштвеног, тако и са психолошког становишта. Руски писац је идеологију револуције и социјализма, по којој су побуна и крв нужни и оправдани у околностима страшне беде, први непосредно повезао са „предничеанском теоријом о два типа људи“.*

Своју привлачност роман не дугује само идеји већ и начину на који је она повезана са приказаним збивањима, јунацима и свакодневицом. У средишту фабуле налази се узбудљив детективски заплет и неколико мелодрамских, љубавних и породичних прича (однос Раскољникова и Соње, Дуње, Свидригајлова, Лузина и Разумихина, породице Мармеладових и Раскољникових). Сам чин убиства припрема се врло брижљиво. Читалац у почетку једва нагађа да Раскољников има намеру да убије зеленашицу Аљону Ивановну – тек кроз алузије и одблеске мисли, или како коментарише приповедач: „Чудна мисао му се рађала у глави, кључала као пиле у јајету.“ Постепено сазревање одлуке о преступу убедљиво се преплиће са вишеструком мотивацијом поступака главног јунака. Он је већ дуже време усамљен, гладан, болестан, неурачунљив у комуникацији с другима. Док се још двоуми око извршења самог

* Е. М. Мелетинский, *Заметки о творчестве Достоевского*, Москва: РГГУ, 2001, 73.

злочина, Раскољникову стиже писмо од мајке у којем га она, између осталог, извештава о понижењу које је његова сестра Дуња доживела као гувернанта у породици Сви-дригајлових, те о њеној ништа мање понижавајућој одлуци да се уда за добростојећег малограђанина Лужина, с намером да материјално помогне брату. Непосредно пре тога у крчми необичног назива *Кристјална љалаша*, Раскољников упознаје пијанца Мармеладова и слуша његову исповест – сваку пару која му дође до руку он пропије, док његова многобројна породица живи у крајњој беди. Супруга Катарина Ивановна, племићког порекла, сада је туберкулозна, хистерична и пометена. Са њима живе њено троје деце из првог брака и његова јединица Соња, коју је маћеха гурнула у проституцију не би ли зарадила новац и тако их прехранила. У Соњиној жртви Раскољников препознаје могућу судбину своје сестре. Дешавају се и неколике случајности, које он тумачи као фатум. Лутајући „као пијан“ по спарним улицама Петрограда, јунак изненада налеће на зеленашицину сестру Лизавету. Из њеног договора с муштеријама сазнаје да она сутрадан у седам увече неће бити код куће. Убрзо затим, бива сведок разговора између студента и официра, који у пивници, уз билијар, помињу Аљону Ивановну, „глупу, бесмислену, ништавану, злу, болесну старицу која није никоме потребна, него свима шкоди“, чија смрт, па чак и насилна, не би донела никакве штете – нико за њом не би жалио, а од њеног би се наследства могле збринути „десетине породица које живе у беди“. Све то само учвршћује Раскољникова да почини давно замишљено убиство.

У роману су и остала збивања, како на унутрашњем, тако и на спољашњем плану, предочена кроз мноштво заплета, уз разна психолошка, физиолошка, социјална и идејна образложења. У том наративном и семантичком лавиринту важну улогу добијају простор и време. Време

је необично убрзано, згуснуто као у драми.* Сви догађаји смештени су у непуне две недеље. „Минимализација временских прелаза“ у *Злочину и казни*, како о томе пише Владимир Топоров, подразумева монтажу издвојених тренутака, *мајновења*, којом се као у филму уобличава привид суженог простора: собе као мртвачког сандука, узаног степеништа, тесних и заплетених улица. Све се дешава *одједном и изненада* (*вгруї*), а све што се десило по правилу је *необично* (*стиранно*). Значењска и функционална узајамност речи *изненада* и *необично*, иначе најфреквентнијих у роману, уобличава просторно-временски оквир дела, дочаравајући његов фантазмагорични фон.** Заправо, у позадини свих збивања стоји фантастични, онирични, врели, загушљиви, бучан, мутан, жути Петроград. Петроградски текст романа, о чему је доста писано, врви најразличитијим интертекстуалним значењима која су тесно повезана са сфером митолошког или симболичког мишљења. Петроград ствара атмосферу неодређености, фантастичног места у којем је све могуће. С друге стране, опозиција између центра и периферије града, која прати кретање протагонисте и уједно изражава идеологију простора и друштва, одликује многе наративе у чијем је средишту амбициозни јунак.***

Посебно списатељско мајсторство показано је у грађењу ликова и сликању њихових односа. Како је већ сугерисано, главни јунак *Злочина и казне* носилац је средишње идеје романа – идеје о праву на злочин. Кроз њега је изражена сва трагика мислиоца индивидуалисте: како један честити

* Ц. Стејнер, *Толстој или Достоевски: Оглед по сујројности*, прев. Љ. Мирковић и Љ. Поповић, Нови Сад, 1989.

** В. Н. Топоров, *Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифологической: Избранное*, Москва, 1995.

*** F. Moretti, *Atlas of the European Novel: 1800–1900*, Verso: London–New York, 1999.

човек, који разликује добро и зло, који препознаје морални, природни и божји закон, свесно и својом вољом може да почини убиство? Карактере својих јунака Достојевски често наговештава и кроз њихово именовање.* Семантика имена Родион Романович Раскољников у досадашњој критици тумачила се различито. Најчешће се полазило од презимена Раскољников, које је несумњиво упућивало на раскол: он је расколник зато што је устао против божјег закона, зато што верује у творачку снагу зла као староверци и манихејци;** он је расколник и као „западњак“, који одбацује православље и верује разуму и свету материјалне стварности. Лично име Родион или хипокористика Рођа потиче од корена „род“, чиме се апострофира однос према ближњима, или пак рођење новог, кајањем преображеног човека. Има мишљења и да је име Родион изведено од јеванђеоског Иродиона, једног од Христових апостола, нећака Светог Павла, који је хришћанство проповедао паганима. Патроним Романович тумачио се као део јунакове припадности Русији, на чијем је челу била династија Романових, са свом сложеном породичном историјом, пуном успона и падова, обележеном славом, подвизима и крвљу.***

Раскољников је аририста, жељан успеха и друштвеног признања. Изузетно је горд и као такав презире људе. Он

* Ю. Н. Тынянов, „Достоевский и Гоголь (к теории пародии)“, *Поэтика. История литературы. Кино*, Москва, 1977, 198–227.

** И молер Миколка, староверац, који признаје злочин а да га није починио, а који има свог обрнутог двојника у кочијашу који убија кљусе у Раскољниковљевом првом сну, убеђен је у зло као творачки принцип, као и у кривицу с којом се човек рађа.

*** Б. Н. Тихомиров, „Лазарь! Гряди вон“. Роман Ф. М. Достоевскојо „Пресъудление и наказание“ в современном ирочийении: Книга-комментарий, Санкт-Петербург, 2005; Т. А. Касаткина, *Воскрешение Лазаря: оный экзегетический ирочийения романа Ф. М. Достоевскојо „Пресъудление и наказание“*, Москва, 2005.

би да их покори, и зато, између осталог, и чини злочин. Он није једнозначан, раван лик. У њему се одвија буран унутрашњи духовни процес – борба између етичког и неетичког принципа, божјег и демонског дела људске природе, између поноса и гриже савести, сумње и вере у себе („јесам ли ја уздрхтало створење или имам право?“). На крају га спасавају кајање и љубав, оно од чега је на почетку бежао и чега се плашио. Иако после убиства непрестано понавља да жели да буде сам, када остане сам он мора да потражи Другога, а тог Другог налази у Соњи. Наиме, да би се грешник спасао или васкрсао своју умртвљену душу, није довољно да сâм страда. У том процесу важну улогу треба да одигра и саучествовање ближњих или саосећање Другог, који ће „твоју душу умити“. Ако је Соња одиграла кључну улогу у емотивном преображењу Раскољникова, онда му иследник Порфириј Петрович помаже у рационалном, умном уздизању. У последњем разговору који се води између њих двојице, када му, исто као и Соња пре тога, предлаже да се сам пријави полицији и покаје, пошто га „можда Бог баш ту и чека“, инспектор му даје савет, применљив и на све будуће амбициозне, успеха жељне младе људе: „Постаните сунце, па ће вас сви видети.“ Управо је кроз покајање и преображај Раскољникова реализована почетна замисао романа, о којој је Достојевски писао Каткову – морални закони и божја правда имају већу моћ од државног законодавства.

У нацрту романа, писац бележи да су Соња и Свидригајлов јунаци који представљају две стране Раскољниковљеве душе: „Свидригајлов очајање и цинизам, а Соња наду, ону најнедостижнију“ [...] „Он се страсно везује за обоје.“

Софија Мармеладова је, дакле, један од најважнијих посредника у „уздизању палого човека“. Њено име јасно упућује на Божју Премудрост, док сам лик највише дугује хришћанској традицији о *покајаним блудницама*, какве су биле Марија Магдалена или Марија Египћанка. Она

је начело љубави, жртве и праштања, па се стога, у књижевном контексту датог доба, може повезати и са неким Дикенсовим „уличним“ јунакињама (Емили из *Дејвида Којерфилда*, Нели из *Оливера Твиста*), или са Балзаковим куртизанама „анђеоског лика“ (Коралија из *Изјубљених илузија*, Естер из *Сјаја и беде куртизана*). Соња и Раскољников заједно иду путем покајања, што је посебно наглашено у сцени у којој „убица и блудница“ у „сиротињској соби“, уз светлост свеће заједно читају јеванђеље, као два грешника који траже саборно спасење. Соња има своје двојнице и у роману. То је најпре јуродива и богобојажљива Лизавета, са истим „смерним, кротким очима“, и сама жртва породице, коју непланирано убија Раскољников. Уплашен и смерни поглед жртве има и кобилица из првог Раскољниковљевог сна. А на породичну жртву спремна је и Авдотја Романовна, сестра главног јунака.

Ако је по вољној жртви за ближње Дуња блиска Соњи, онда је по карактеру, то јест по гордости она други Раскољников. Њихова мајка, Пулхерија Александровна, примећује да Дуња веома личи на брата „не по лицу, већ душом: обоје сте меланхолици, обоје мрачни и раздражљиви, обоје надмени и великодушни“. Дуња, баш као и њен брат, жели да промени свет и људе учини бољим. Још док је била гувернанта у дому Свидригајлових, безуспешно је покушавала да перверзног и еротизованог Аркадија Ивановича „изведе на прави пут“.

Аркадиј Иванович Свидригајлов је у пишчевим белешкама скициран као „сладострасник, лажљивац, бурних нагона, који чини много подлости и мрачних радњи“. И он је горд, па је у том смислу, као и по цинизму, двојник Родиона Раскољникова. Посебну пажњу приповедач посвећује тамној и непознатој страни његове личности – несвесном и потиснутом. Он и Раскољников сновијају кошмарне снове са архетипским сликама, који одражавају њихове душевне

муке и недоумице. Привиђења, „комадићи и делови других светова“, како их одређује Свидригајлов, донеће им визије жртва Марфе Петровне и Аљоне Ивановне, а Свидригајлова ће пред смрт у сну посетити и петогодишња блудна девојчица. Најразвратнији јунак у роману парадоксално чини највише добрих дела – даје новац за сахрану Катарине Ивановне, збрињава њену децу, помаже Соњи да отпутује у Сибир заједно са Раскољниковом. Упркос страсној еротској жељи, готово зверски испољеној, пушта Дуњу да оде од њега, узимајући јој пиштољ помоћу којег ће „отпутовати у Америку“, то јест у празну вечност оностраности замишљену као „задимљено сеоско купатило, са пауцима у сваком углу“. Свидригајлов спада међу загонетније ликове књиге, барем када је реч о психолошком портрету. У дидактичком смислу, његов крај се може тумачити и као наговештај о томе шта би се десило са главним јунаком да се није покајао.

Разматрање социјалне проблематике у роману најпре се везује за породицу Мармеладових. Кроз њихов живот дочарана је сва беда, унижење и трагедија у коју их води друштво и отац алкохоличар. Семјон Захарович Мармеладов, „Симеон Богопримац“, дубоко верује да ће, упркос свом греху, на Страшном суду добити опрост. Премудри ће и пијанце примити у царство небеско, иако су „свиње“ и „зверињег лика“, баш зато што себе нису сматрали достојним праштања и спасења.

Насупрот њему појављују се људи „новог нараштаја“, поклоници разума и личног интереса. Петар Петрович Лужин, Дуњин вереник из нужде, сматра да управо разум укида логику моралних побуда. Основну моћ друштва он види у новцу, верујући да му иметак може донети све – част, брак, срећу, удобност и, наравно, успон на друштвеној лествици. У писму које је Пулхерија Александровна упутила сину наводи се и његова изјава о томе да „муж ништа не

треба да дугује жени, већ је много боље када жена сматра мужа својим добротвором“. Зато би Лужин да се ожени сиромашном девојком, уз то гордом и паметном, очекујући од ње захвалност, али и покорност. Зато и „баца камен“ на Соњу, намеран да се тиме освети Дуњи и Раскољникову, који нису пред њим погнули главе, али и зато што верује да унижавање другог уједно значи и лично уздизање. Његови књижевни рођаци су Пушкинове тврдице или Балзакови и Гогољеви малограђани. Његово презиме се у коментарима најпре повезивало са зеленашем Лижиним с којим је Фјодор Михајлович некада имао посла. Исто тако, имајући у виду склоност писца ка творби каламбурних имена, Лужина можемо посрбити и назвати га Баришићем („лужа“ значи „бара“).

Андреј Семјонович Лебезјатњиков представник је „напредне младежи“ и убеђени следбеник утилитаризма и социјализма. Он сматра да је „саосећање у наше време наука одбацила“, како се већ „то ради у напредној Енглеској, где влада политичка економија“. За њега постоји само једна реч – *корисно*. Он је „војник“ многобројних „легиона“, носилаца „нове мисли“, нихилизма. Они се предано везују за идеју коју по правилу „опростаче“ пошто је не разумеју, али јој тим више верно служе. Достојевски и његово презиме уобличава помоћу вербалне маске, на чије значење сам упућује у белешци: „Лебезјатњиков, од глагола *лебезийъ* (*улаиваѣи се*). Он је нихилиста, лакеј туђих мисли.“ За разлику од Лужина, није покварен. У тренутку када Петар Петровић подмеће Соњи новчаницу као да ју је украла, Лебезјатњиков ће га јавно разоткрити.

Политички разговор Лужина и Лебезјатњикова чини срж сатире у овом роману, водвиљског је и карикатуралног карактера, али је и врло реалан, убедљив приказ глупости. Теме су „интелектуалне“: злочин и казна, женско питање, приватна својина, религија, „предрасуде“, питање о томе

шта је корисније – Шекспир или чизме, и чему треба дати предност – Пушкину и Рафаелу или друштвеном прагматизму. Лебезјатњиков попут својих истомишљеника у свету стварности, али и у романескном свету Достојевског (уп. посебно поглавље „Код наших“ у роману *Зли дуси*) просветитељски пут човечанства види као *héroïres* који се уређује разумом и логиком („човека треба само да убедиш логично, и он ће престати да се плаши“).

Ј. М. Мелетински сматра да већина ликова код Достојевског представља носиоце одређене теорије, тачније да је за њих теорија важнија од праксе. Раскољников убија да би проверио своју теорију. Мармеладова одређују идеје патње и сапатње, пошто се он нада божјем опросту. Лебезјатњиков је глуп и дослован, остаје веран идеји до краја, иако је не разуме. Лужин је грабљивац, следи идеју у коју не верује зарад личне користи. Појам *користи* за њега и за Лебезјатњикова не значи исто. За Лебезјатњикова је то општа категорија која се мора друштвено спровести, макар и репресијом. За Лужина, лицемера и буржујског прагматика, то је лична удобност. Њиховом разумном егоизму супротстављен је разумни алтруизам Разумихина, који се држи као витез и заштитник. Индивидуална утопија Раскољникова супротстављена је колективној утопији Лебезјатњикова и Лужина. Раскољников је искрени заступник теоријског, идеалистичког, а Свидригајлов материјалистичког нихилизма, који тежи само насладама тела, па му отуда и нема спаса. Порфириј Петровић је психолог и филозоф, рационалан али не и једностран, склон је шали и разуме човекову душу. Иако прагматик, поклоник логике и разума, он је, као и Разумихин, приказан са уважавањем и симпатијама. Порфириј Петровић у неку руку најављује нови тип јунака – изузетно интелигентног детектива, саосећајног и духовитог, помало мушичавог, какве ћемо касније сретати код Артура Конана Дојла (Шерлок Холмс),

Агате Кристи (Херкул Поаро) или Бориса Акуњина (Ераст Петрович Фандорин).

Основна идејна средишта у роману, која се узајамно и сукобљавају и допуњују, чине разговор поводом чланка Раскољникова „О злочину“, и парабола о васкрснућу Лазаревом из Јеванђеља по Јовану.

Свој чланак, тачније приказ „нове књиге“ (вероватно А. Кетлеа), Раскољников пише неколико месеци пре извршења злочина. То да је објављен у *Периодичкој речи* сазнаје од Порфирија Петровича. Са садржајем чланка читалац се упознаје кроз расправу коју воде главни јунак и инспектор, премда се у њихов дијалог повремено укључују Заметов и Разумихин. Полемичку о злочину започиње Разумихин освртом на социјалистичке утопије, у којима се преступ тумачио као „протест против ненормалности друштвеног устројства“. Пријатељ убице и рођак инспектора примећује да се „не може само логиком прећи преко природе“, додајући да се „у социјалистичким теоријама све своди на удобност“. Друга важна претпоставка тиче се улоге средине у формирању злочиначког ума. Идеја да је друштво одговорно за сваки преступ овде се помало иронично оповргава постављањем дилеме о томе може ли се „насилништво четрдесетогодишњака над девојчицом објаснити његовом средином“. Све изречено служи као повод Порфирију Петровичу да се обрати Раскољникову и замоли га да образложи свој став из новинског чланка о томе да је сваки „злочин праћен болешћу“, да би га убрзо подсетио и на закључак у којем се алудира на то да је злочин некеме дозвољен, а некеме не.

Свестан иследниковог изазова, који његове идеје „намерно изокреће и поједностављује“, Раскољников прихвата понуђени интелектуални окршај. Он тек узгред каже да је пре свега „разматрао психолошко стање злочинца током читавог тока злочина“, а потом даје разјашњење о

„тек наговештеној могућности“ поделе људи. Људи се по својој природи могу разврстати на „ниже“ или обичне, који се репродукују, који су „такорећи материјал“, и на талентоване, који „имају дар да кажу нову реч“. Необичан човек, наставља он, има право, „наравно не званично право“, да дозволи себи да „прекорачи преко савести ... једино у том случају ако остварење његове идеје, која понекад може спасити човечанство, то од њега тражи“. Као пример он наводи два научника, Њутна и Кеплера, који би имали право да убију, ако би неко покушао да их спречи у извршењу идеја, подсмешљиво додајући да „то не значи како они треба да убијају и краду по вашарима“. Бивши студент права затим подсећа на чињеницу да су познати законодавци, чија имена тенденциозно наводи у множини, „Ликурзи, Соломони, Мухамеди, Наполеони – сви до једног били преступници, мењајући стари закон новим, и нису се заустављали ни пред туђом крвљу“. Штавише, већина добротвора и твораца човечанства била је „страшно крвожедна“, то јест они су „по својој природи били преступници“. Према томе, обични људи живе у послушности и воле да буду послушни, а необични могу себи да дозволе да пређу преко туђе крви, ако је то потребно. Први су људи садашњости, а други људи будућности.

Раскољников своје закључке, очевидно, изводи на основу позитивистичког и емпиријског тумачења „закона природе“, верујући да ће, можда, као некад Кеплер, који је утврдио универзални закон кретања небеских тела, или Њутн, који изводи универзални закон кретања тела на земљи, успети и сам да утврди универзални закон кретања историје човечанства заснован на хелиоцентризму.

Душа човекова, међутим, не управља се према сунцу, већ према Христовом лику. На то преступника први подсећа Порфириј Петровић, постављајући му три кључна питања: да ли верује у Нови Јерусалим, у Бога, у Лазарево

васкрснуће? Раскољников постојано и чврсто сва три пута даје потврдан одговор, и на тај начин ступа на *шесну стиазу њокајања и стирадања*, која води ка преображају и *васкрснућу умртвљене душе*. Тај се пут поткрепљује параболом о Васкрснућу Лазаревом из Јеванђеља по Јовану, коју заједно читају Соња и Раскољников, „блудница и убица“. Реч је о последњем и највећем Христовом чуду, васкрснућу покојника, које најављује васкрсење свих будућих следбеника Богочовека. Али да би се то испунило, прво је и Христос морао да страда на крсту, а његов подвиг, ради спасења, морају поновити и они који у њега верују. Или, како се то често понавља у роману, нужно је *њонейи крстї стирадања на својим њлећима*. Не без разлога Раскољников тражи од Соње да му чита дати одломак у којем се, између осталог, наглашава и то да је чудо само Христово дело. Он је тај који рађа и васкрсава, он је Владика над животом и смрћу, а не неко други, посебно не човек. Читање јеванђеља, које по мишљењу Ивана Јесаулова представља својеврсну романескну формулу Достојевског,* подсећа и на то да „умрле душе грешника, убице и блуднице“, могу бити васкрснуте покајањем и страдањем, само уз чврсту веру и заједништво, тј. *саборносї*. Управо због тога у роману питање о вери у васкрснуће („Веруј у њега и васкрснућеш“) први помиње државни иследник Порфириј Петровић, наговештавајући тако мисао аутора о томе у ком правцу треба да се креће и државно законодавство. Оно би морало да буде утемељено у христоцентризму и јеванђељу, а не у западноевропском рационализму, утилитаризму и друштвеном прагматизму.

Роман Ф. М. Достојевског *Злочин и казна* и у идејном и у формалном смислу започиње ново романескно доба, већ

* И. Есаулов, *Русская классика: Новое њонимание*, Санкт-Петербург, 2012, 125.

самим тим што обједињује различите мисаоне тенденције и више књижевних жанрова. Уобличен је као детективски наратив, али се у њему не тражи убица, већ његова тајна. Он се може повезати и са романом града, карактеристичним за европску књижевност XIX века, у којем се приказује успон и пад ариviste, кроз друштвено и морално сазревање лика. У психолошком смислу, овде се прати развој појединачне унутрашње свести, која у себи спаја субјективну исповест јунака и објективизацију његових поступака.

Злочин и казна, као уосталом и нека друга остварења руског писца, покаткад се називао и *романом-трагедијом*. И сами примећујемо да роман Достојевског својом унутрашњом структуром подсећа на античку трагедију, нарочито на Есхилово стваралаштво: и код једног и код другог аутора покренуто је питање духовног уздизања појединца и колектива помоћу патње, страдања и милосрђа.* Поред тога, њима је заједничка и антиномија мисли и догађаја која води ка трагичкој катастрофи и климаксу, са религиозном, катарсичком сврхом. Познати руски симболиста Вјачеслав Иванов подсећа и на то да су се у атинском позоришту трагедије изводиле заједно са сатирском игром.** Супротност тона и приказивања стварности у трагедији и сатири, и њихово повезивање у јединствену форму у чијој је основи истина, и у грчком позоришту и у делу руског писца воде ка проналажењу тајне човекове природе, а на трагу Божје премудрости. Не без разлога и Николај Берђајев инсистира на ипостасној страни романа Достојевског.***

* Т. Поповић, „Ф. М. Достојевски и античка трагедија“, *Поштраја за скривеним смислом*, Београд, 2007, 97–107.

** В. И. Иванов, „Достоевский и роман трагедия“, *Собрание сочинений*, Т. 4. Брюссел, 1987, 399–436; Исти, *Лици и личини России. Эстетика и литературная критика*, Москва, 1995, 320–334.

*** Н. А. Берђајев, *Мирозерцание Достоевского*, Прага, 1923. (N. A. Berdajev, *Duh Dostojevskog*, prev. M. Đorđević, Београд, 1981).

Специфична употреба разговора и размене реплика код Достојевског, како о томе пише Михаил Бахтин у својој чувеној студији, почивају на античком агону и сократовском дијалогу, *мајеуџици*, у којем се кроз борбу идеја и аргумената рађа мисао. Бахтин тим поводом уводи нови теоријски појам, *полифонијски роман*. Реч је о роману у којем се кроз вишегласје и вишепланост узајамно преплићу несасгласна мишљења. Захваљујући томе уобличава се „нови уметнички модел света“, „света који је отворен и слободан“, а чија незавршена форма омогућава непрекидно трагање за истином.*

Универзалност и уметничка убедљивост романа Фјодора Михајловича Достојевског потврђена је многобројним поклоницима, следбеницима и поштоваоцима. О томе сведочи велика популарност писца и снажан утицај његове поетике остварен у делима најзначајнијих стваралаца авангарде и модернизма, попут Франца Кафке, Албера Камија или Ернеста Сабата, као и постмодернизма Орхана Памука и Џона Куџија, укључујући ту и Вудија Алена, који у једном од својих последњих филмова *Неразуман човек (Irrational man, 2015)*, поново покреће питање о постојању моралних закона у индивидуалном чину и колективној (под)свести, непрестано цитирајући *Злочин и казну*.

Тања Појовић

* М. М. Bahtin, *Problemi poetike stvaralaštva Dostojevskog*, prev. М. Nikolić, Beograd, 1967.

ПРВИ ДЕО

I

Почетком јула, за време страшних врућина, један младић изађе предвече из свог собичка који је узео под кирију од станара у С-ској улици,* па се полако и некако неодлучно упути К-ном** мосту.

На степеницама је срећно избегао сусрет са својом газдарицом. Његов собичак се налазио под самим кровом високе четвороспратне куће и личио је више на сандук него на стан. Газдарица, од које је изнајмљивао собичак са храном и послугом, становала је спрат ниже, у засебном стану, и он је увек, излазећи на улицу, обавезно морао да прође поред њене кухиње, готово увек широм отворене према степеницама. И кад год је младић пролазио туда, обузимало га је болно и бојажљиво осећање, од кога се стидео и лице му се мрштило. Био је до грла дужан газдарици и бојао се сусрета с њом.

Није он био тако бојажљив и заплашен, баш напротив; али се већ извесно време налазио у неком раздражљивом и

* Столарска улицица. (Прим. прев.)

** Кокушкин мост. (Прим. прев.)

напетом стању, налик на хипохондрију. Толико се повукао у себе и потпуно осамио да се бојао сусрета ма с ким, а не само са газдарицом. Сиротиња га је дотукла; али у последње време њега чак ни тегобни положај није мучио. Престао је и уопште није хтео да се брине за своје насушне потребе. У ствари, никакве се газдарице није бојао, ма шта она сновала против њега. Али да се задржава на степеницама и слуша свакојаке бесмислице о свакодневним глупостима, које га ни најмање не интересују – све то наваљивање да плати, претње, кукање, и да се онда извлачи, извињава, лаже – не, много је боље шмугнути некако као мачка низа степенице и умаћи да га нико не види.

Истина, овог пута је страх од сусрета са својом кредиторком изненадио чак и њега пошто је изашао на улицу.

„На какав корак хоћу да се одлучим, а истовремено, каквих се ситница бојим!“ помисли са чудним осмехом. „Хм... да... све је у рукама човековим, а све му испред носа умакне само због кукавичлука... то је аксиом... И занимљиво је чега се људи највише боје!... Новог корака и своје нове речи највише се боје... Уосталом, ја исувише брбљам. Зато што брбљам ништа и не радим. А можда је, додуше, и овако: брбљам зато што ништа не радим. То сам се у току последњег месеца навикао да брбљам, лежећи по читаве дане у свом куту и... зидајући куле у ваздуху. Па због чега ја сад идем? Зар сам ја за *што* способан? Зар је *што* озбиљно? Уопште није озбиљно. Него онако, фантазирам и забављам се – играчка! Да, вероватно играчка!“

На улици је била страшна врућина, поред тога запара, гужва, на све стране креч, скеле, цигле, прашина и онај нарочити летњи задах, тако познат сваком Петрограђанину који није у стању да изнајми вилу за летовање – све то непријатно је потресло ионако већ растројене младићеве живце. Несносан задах крчми, којих у том делу града има нарочито много, и пијан свет који је непрестано сретао,

иако је био радни дан, комплетирали су одвратни и тужни колорит слике. У финим цртама младићевим за тренутак се појави осећање најдубље одвратности. Узгред речено, био је ванредно леп, дивних тамних очију, смеђ, доста висок, танак и стасит. Али, ускоро је утонуо у неку дубоку замишљеност, тачније речено, као у неки занос, и пошао даље не опажајући више свет око себе, а и не желећи да га опажа. Само би тек понекад промрмљао нешто за себе, по навизи да сам са собом разговара, што је одмах себи и признао. У том тренутку и сам је био свестан да му се понекад мисли бркају и да је јако ослабио: већ други дан готово ништа није јео.

Био је тако јадно одевен да би се неко други, чак и навикнут на сиротињу, стидео по дану изићи на улицу у таквим ритама. Уосталом, овај крај града био је такав да је тешко било изненадити некога оделом. Близина Сенске пијаце, мноштво „извесних“ локала и претежно радничко и занатлијско становништво, сабијено у централним петроградским улицама и уличицама – све је то понекад у општу панораму уносило шаренило таквих типова да би било неприродно чудити се кад се сретне понека од тих прилика. Али у души младићевој већ се накупило толико злобног презрења да се и поред све, понекад скоро дечачке осетљивости, најмање стидео својих рита на улици. Друга би ствар била када би се срео с неким познаницима или са бившим друговима, с којима уопште није волео да се сретне... Међутим, кад му је неки пијани човек, кога су тада ко зна зашто и куда возили улицом у огромним и празним колима, која је вукао огроман теретни коњ, одједном у пролазу довикнуо: „Еј ти, швапски шеширцијо!“, и продерао се колико га је грло носило, показујући на њега руком – младић је одједном стао и грчевито зграбио свој шешир. Шешир је био висок, округлао, цимермански, али већ изношен, избледео, сав исцепан и исфлекан, без обода,

и некако врло ружно искривљен у страну. Али њега није обузео стид, већ једно сасвим друго осећање, које је чак личило на страх.

„Ето, знао сам“, мрмљао је збуњено, „предосећао сам то! То ти је најгадније! Ето, једна таква глупост, нека банална ситница може да поквари целу замисао! Да, шешир је сувише упадљив... Смешан је, зато је и упадљив... Уз моје рите неопходан је качкет, било каква стара лепиња, а не ово чудо! Тако нешто нико не носи: на пушкомет ће ме опазити, запамтити. Што је главно, после ће се сетити, и ето ти доказа! У таквој ствари човек мора бити што је могуће неприметнији... Ситнице, ситнице су главно!... Ето, те ситнице и упропашћују увек, и све...“

Мало је имао да иде; знао је чак и колико корака има од капије његове куће: равно седам стотина тридесет. Једном их је некако избројао кад се исувише предао сањарењу. Тада још ни сам није веровао тим својим сновима и само је дражио себе њиховом ружном, али саблажњивом дрскошћу. А сада, после месец дана, већ је почео да гледа друкчије, и без обзира на све изазивачке монологе о својој немоћи и неодлучности, навикао је да то „ружно“ маштање некако и нехотице сматра већ као замисао, мада још сам себи није веровао. Сад је чак ишао да изврши *йробу* своје замисли, и са сваким кораком његово узбуђење је расло све више и више.

Са стрепњом у срцу и нервозном дрхтавицом он приђе огромној кући која је једном страном излазила на канал,* а другом на -ву улицу.** Та је кућа била сва издељена на мноштво малих станова у којима су становале разне занатлије – кројачи, бравари, куварице, разни Немци, проститутке, ситни чиновници и тако даље... Људи су улазили и

* Катаринин канал. (Прим. прев.)

** Садова улица. (Прим. прев.)

излазили, непрестано су врвели кроз обе капије и преко оба дворишта. Ту су служила три или четири вратара. Младић је био веома задовољан што није срео ниједног од њих, и одмах се неприметно прокрао из капије десно уза степенице. Степенице су биле мрачне и узане, „споредне“, али он је све то већ знао и проучио, и све му се то допадало: у таквом мраку чак ни радознао поглед није био опасан. „Кад се сад тако бојим, шта би било кад би се стварно десило да дође до саме *сџвари*?...“, помислио је нехотице, пењући се на трећи спрат; ту му пут препречише ислужени војници-носачи, који су износили намештај из једног стана. Он је већ одраније знао да је у том стану живео неки чиновник, Немац, са породицом: „Тај се Немац, дакле, сели, значи на трећем спрату, на овом степеништу и на овој завојници, остаје за извесно време заузет само бабин стан. То је добро... за сваки случај...“, помислио је опет и зазвонио пред бабиним станом. Звонце је слабо одјекнуло, као да је било направљено од лима, а не од бронзе. У сличним малим становима оваквих кућа готово сва звона су таква. Он је већ био заборавио звук овог звонцета и овај нарочити тон као да га сад одједном подсети на нешто, и јасно му нешто предочи... Сав је уздрхтао; тог тренутка живци су му били исувише слаби. Мало касније врата се сасвим мало одшкринуше: станарка је посматрала посетиоца кроз одшкринута врата са очевидним неповерењем, и само су се виделе њене очице како севају из таме. Али, пошто је опазила на завојници степеништа много света, она се охрабри и отвори сасвим. Младић закорачи преко прага у мрачно предсобље подељено преградом, иза које се налазила мајушна кухиња. Старица је стајала пред њим ћутећи и гледала га упитним погледом. То је била сићушна, мршава жена од шездесетак година, продорних и злих ситних очију, малог шиљатог носа и гологлава. Њена сасвим плава и проседа коса била је јако намазана уљем. Дуг и танак врат налик на

кокошију ногу замотала је неком фланелском прњом, а на раменима, иако је била врућина, ландарала јој је крзном обрубљена блуза, сва поцепана и пожутела. Старица је сваки час кашљала и стењала. Мора да ју је младић погледао некако нарочито, јер је у њеним очима одједном опет севнула ранија неповерљивост.

– Ја сам Раскољников, студент, био сам код вас пре месец дана – журно је промрмљао младић и поклатио се кратко, пошто се сетио да треба бити љубазнији.

– Сећам се, драги мој, врло добро се сећам да сте били – разговетно је казала старица, још увек не скидајући с његова лица свој испитивачки поглед.

– Па ето... ја опет због сличне ствари... – настављао је Раскољников, мало збуњен и чудећи се старичиној неповерљивости.

„А можда је она увек таква, само ја онда нисам приметио“, помислио је с непријатним осећањем.

Старица је поћутала, као да премишља, затим се мало одмакла па, указујући на собна врата и пуштајући госта напред, рече:

– Уђите, баћушка.

Омања соба у коју младић уђе, обложена жутим тапетима, са геранијом у саксији и танким, прозирним завесама на прозорима, била је у том тренутку јарко обасјана сунцем на заласку. „И *тада* ће, сигурно, исто овако сијати сунце!...“, неочекивано сину у памети Раскољникову, и он брзим погледом осмотри све у соби, да по могућности утврди и упамти распоред у њој. Али у соби није било ничега нарочитог. Сав намештај од жутог дрвета, веома стар, састојао се од канабета, с огромним, избоченим дрвеним наслоном, и овалног стола испред њега, тоалетног сточића са огледалцетом на зиду између прозора, столица поред зидова и две-три јефтине слике у жутим оквирима, које су представљале немачке госпођице са птицама у рукама – то

је био сав намештај. У углу, пред омањом иконом горело је кандило. Све је било врло чисто: и намештај и под били су изгланцани да су се цаклили; све је сијало. „Лизаветин рад“, помисли младић. Ни трунке прашине не би се могло наћи у читавом стану. „То код пакосних, старих удовица бива таква чистоћа“, настављао је у себи Раскољников, и радо-знало погледао испод ока на цицану завесу пред вратима што су водила у други мајушни собичак, у коме се налазила бабина постеља и комода – тамо још ниједном није завирио.

Цео стан се састојао од те две собе.

– Шта желите? – строго је казала старица кад је ушла у собу, и као и пре, стаде тачно пред њега да би му гледала право у лице.

– Ево, донео сам залогу! – И он је извадио из џепа стари пљоснати сребрни сат. На његовом доњем поклопцу био је угравиран глобус. Ланчић је био челични.

– Па и ранијој залогу је већ истекао рок. Још прекјуче је прошао месец.

– Ја ћу вам платити интерес за још месец дана; стрпите се мало.

– То зависи од моје добре воље, драги мој, да се стрпим или да вашу ствар одмах продам.

– А колико ћете ми дати за сат, Аљона Ивановна?

– Све некакве ситнице доносиш, драги мој; готово ништа не вреди. За прстен сам вам ономад две рубљице дала, а можеш, ако ’оћеш, код златара купити нов за рубљу и по.

– Дајте ми четири рубље, ја ћу га откупити; то је очев сат. Ускоро ћу добити новац.

– Рубљу и по и интерес унапред, ако хоћете.

– Рубљу и по! – узвикнуо је младић.

– Како хоћете. – И старица му је пружила сат. Младић га је узео и тако се разљутио да је већ хтео да оде; али се одмах предомислио; због нечег другог је дошао овамо.

– Дајте! – рекао је грубо Раскољников.

Старица је завукла руку у џеп да извади кључеве и пође у другу собу иза завесе. Кад је остао сам наред себе, младић је радознано послушкивао и смишљао. Чуло се како је откључала орман. „Мора да је горња фиока“, мислио је. „Кључеве изгледа носи у десном џепу... Сви су у једном свежњу, на челичној алци... Има тамо један кључ трипут већи од осталих, зупчастог језика; наравно, није од ормана... Значи има још некаквих кутија или сандуче. То је занимљиво... Сандучићи имају такве кључеве... А, уосталом, како је све ово подло...“

Старица се вратила.

– Ево, драги мој: кад је месечно интерес по гривеник на рубљу, онда ће вам за рубљу и по доћи петнаест копејки, за месец дана унапред. И за ове две рубље одбићу вам одавде још двадесет копејки. Свега, значи, тридесет и пет. Имате сад, дакле, да примите за ваш сат свега рубљу и петнаест копејки. Ево, извол’те.

– Шта? Зар само рубљу и петнаест копејки?

– Тачно толико.

Младић није хтео да се препире и узне новца. Гледао је у бабу и није се журио да оде, баш као да је хтео још нешто да каже или уради, али као да ни сам није знао шта заправо...

– Ја ћу вам, Аљона Ивановна, ових дана, можда, још једну ствар донети... сребрну... лепу... табакеру... чим ми је врати један пријатељ... – Он се збунио и ућутао.

– Па тада ћемо, драги мој, и разговарати.

– Збогом остајте... А ви стално код куће сами седите, сестре ваше нема? – запитао је што је могуће неформално, излазећи у предсобље.

– А шта се она вас тиче, драги мој?

– Па ништа нарочито. Питам тек онако. А ви одмах... Збогом, Аљона Ивановна!

Раскољников је изишао потпуно збуњен. Збуњеност је све више и више расла. Силазећи низа степенице, неколико пута је чак застајао, као да је нечим изненада запрепашћен. И најзад је, већ на улици, узвикнуо:

„О, боже! Како је све ово одвратно! Та је ли могуће, је ли могуће да ја... не, то је глупост, то је бесмислица!“, додао је одлучно. „Је ли могуће да је мени таква страхаота могла пасти на памет! На какву је гадост, ипак, спремно моје срце! Главно је: то је прљаво, пакосно, гадно, гадно... И ја, цео месец...“

Али није могао изразити своје узбуђење ни речима ни усклицима. Осећање бесконачне одвратности, које је почињало да гуши и буни његово срце већ онда када је само ишао старици, сад је порасло толико и постало тако јасно да није знао куда да се дене од своје туге. Ишао је тротоаром као пијан, не примећујући пролазнике и сударајући се с њима: тргао се из заноса тек у следећој улици. Кад се обазрео око себе, видео је да стоји поред једне крчме у коју се улазило са тротоара, низа степенице, у сутерен. Баш у том тренутку излазила су на врата два пијана човека и, придржавајући и грдећи један другог, пењала се горе, на улицу. Не мислећи много, Раскољников се одмах спустио доле. Досад он није никад улазио у крчме, али сад му се у глави вртело, а поред тога, страшна га је жеђ морила. Зажелео је да пије хладног пива, утолико пре што је своју изненадну слабост доводио у везу са чињеницом што је био гладан. Сео је у мрачни и прљави угао, за лепљиви сточић, затражио пива и жељно попио прву чашу. „Све су то глупости“, рекао је са надом, „и нисам имао због чега да се збуњујем. Просто физичка изнуреност! Једна чаша пива, парче двопека – и, ето, овог часа ојача памет, мисао постаје јасна, а намере тврде. Фуј! Какво је ништавило све то...“ Али, иако је тако презриво отпљунуо, већ је гледао весело,

као да се изненада ослободио неког страшног терета, и пријатељски је погледао присутне. Но у том тренутку је нејасно предосећао да је сва та нада у боље била исто тако нешто болесно.

У крчми је у том тренутку остало мало света. Поред она два пијана човека, које је срео на степеницама, одмах за њима је изашла одједном цела гомила, пет-шест људи с једном девојком и хармоником. После њихова одласка било је тихо и комотно. Остали су неки занатлија по изгледу пијан, али не много, пред којим је било пиво, и његов друг, дебео, огроман, у сибирци* и седе браде, сасвим пијан, који је задремао на клупи и понекад би тек одједном, као да се тргао иза сна, почео пуцкати прстима, ширећи руке, и поигравати горњим делом тела, не устајући са клупе: певао је притом некакву бесмислицу, упињући се да се сети стихова:

Годину је дана жену миловао...

Годину је дана жену миловао...

Или одједном, пренувши се, опет:

Писарском улицом пошао

Љубав стару нашао...

Али нико није саосећао са његовом срећом, чак је и његов ћутљиви друг гледао на све те изливе непријатељски и са неповерењем. Био је ту још један човек, изгледом налик на пензионисаног чиновника. Седео је одвојено, за својом флашом, пијуцкајући помало и посматрајући око себе. И он је био у неком узбуђењу.

* Кратак капут постављен крзном. (Прим. прев.)

II

Раскољников није био навикао на свет и, као што је већ речено, избегавао је свако друштво, нарочито у последње време. Али сада га је одједном нешто повукло људима. Као да се нешто ново збивало у њему, а истовремено, као да се зажелео људи. Тако се уморио од суморног узбуђења да је желео макар само тренутак да одахне у другом свету, било каквом, и зато је сад, и поред све прљавштине намештаја и просторија, са задовољством седео у крчми.

Власник крчме је био у другој соби, али често је улазио у ову главну, спуштајући се однекуда низа степенице; тада су се прво појављивале његове кицошке чизме од шевроа, са богатом посувраћеном црвеном поставом. Био је у блузи и страшно измашћеном црном атласном прслуку, без кравате, а цело лице му је било као намазано уљем – прави гвоздени катанац. За тезгом се налазио дечко од четрнаестак година, а био је ту и један млади дечко, који је служио кад би неко нешто затражио. На тезги су стајали нарезани краставци, црни двопек и риба исечена на комаде; све је то јако заударало. Било је толико загушљиво да се већ није могло седети, и све је било тако zasiћено ракијским

задахом да би се, изгледа, човек већ од самог тог ваздуха морао опити за пет минута.

Има сусрета, чак са потпуно непознатим људима, за које се почињемо интересовати већ од првог погледа, некако одједном, неочекивано, пре него што иједну реч проговоримо. Баш такав је утисак оставио на Раскољникова гост који је седео подаље и личио на пензионисаног чиновника. Младић се касније неколико пута сећао тог првог утиска и чак га је приписивао предосећању. Он је непрестано погледао на чиновника, разуме се и зато што је овај упорно гледао њега и што је, видело се, веома желео да ступи у разговор. На остале пак што су били у крчми, па и на газду, чиновник је гледао некако навикнуто, и чак са досадом, а истовремено и с нијансом извесног охолог омаловажавања, као на људе нижег положаја и образовања, са којима он нема шта да разговара. То је био човек од преко педесет година, средњега раста и снажне грађе, просед и јако ћелав, жутог, чак и зеленкастог лица, подбулог од непрестаног пића, и отечених капака, иза којих су сијале, као узане пукотине, али живахне закрвављене очи. Ипак, у њему је било нешто врло чудно: у погледу му је сијало као неко усхићење, додуше, и мисао и памет, али се у исто време назирало и неко безумље. Имао је на себи стари, готово сасвим похабан фрак, покиданих дугмади. Само се још једно некако држало, и њиме се закопчавао, очигледно желећи да сачува пристojност. Испод прслука од нанкинга вирила су прса од кошуље, изгужвана, упрљана и исполивана. Лице му је било обријано на чиновнички начин, али већ давно, те је увелико почела да избија сива, оштра длака. Па и у манирима се видело нешто достојанствено – чиновничко. Али човек је био узнемирен, мрсио је косу и понекад би, тужан, подупирао главу обема рукама, наслањајући поцепане лактове на исполивани и лепљиви сто. Најзад је погледао право у Раскољникова и проговорио гласно и одлучно.

– Смем ли, поштовани господине, да вам се обратим и пристожно поразговарам? Јер, иако сте неугледни, моје искуство препознаје у вама човека образованог и пићу невичног. И сâм сам увек ценио образовање, сједињено са срдачним осећањима, а ја сам титуларни саветник* Мармеладов, такво ми је презиме. Усуђујем се да упитам: јесте ли изволели служити?

– Не, ја учим... – одговорио је младић, унеколико зачуђен и нарочитим китњастим тоном говора и што му се питање тако директно, без околишења, упућује. Иако је мало пре тренутно зажелео било какав додир с људима, ипак, при првој речи која му је стварно била упућена, одједном га обузело оно обично непријатно и раздражљиво осећање одвратности према страном лицу које би ступило или макар само хтело да ступи у додир с његовом личношћу.

– Значи студент, или бивши студент – викнуо је чиновник – тако сам и мислио! Искуство, поштовани господине, дуго искуство! – И, у знак похвале себи самом, додирнуо је прстом чело. – Били сте студент или сте студирали научну област! Него, дозволите... – Устао је, посрнуо, узео флашу, чашицу, и сео до младића, мало укосо од њега. Био је поднапит, али је говорио красноречиво и течно, само би понекад мало заплитао језиком и отезао у говору. Чак је с некаквом глађу кидисао на Раскољникова, као да и он цео месец дана није ни с ким разговарао.

– Поштовани господине – почео је скоро свечано – сиротиња није грех, то је истина. Знам ја да ни пијанчење није врлина, и то утолико пре... Али беда, поштовани господине, беда је – порок. У сиротињи човек још може сачувати племенитост урођених осећања, а у беди нико и никад. Беду чак ни батином не терају, него метлом чисте из људског друштва, да буде што увредљивије; и то је

* Чиновничко звање у царској Русији. (Прим. прев.)

праведно, јер у беди ја сам први готов да сам себе вређам. И отуд пиће! Пре месец дана, поштовани господине, моју супругу је истукао господин Лебезјатњиков, а супруга моја није што и ја. Разумете ли? Дозволите да вас још упитам, онако, из просте радозналости: да ли сте изволели некад ноћити на Неви, на дереглијама са сеном?

– Не, нисам имао прилике – одговорио је Раскољников.
– А зашто?

– Е, ја отуд идем, и већ пету ноћ...

Он је налио чашицу, попио и замислио се. Заиста, по његовом оделу, чак и у коси, виделе су се сламчице. Било је врло вероватно да се пет дана није свлачио ни умивао. Нарочито су му руке биле прљаве, дебеле, црвене, прљавих ноката.

Његов разговор је изазвао, изгледа, општу, мада немарну пажњу. Дечаца за тезгом почеше да се смешкају.

Газда је, изгледа, нарочито сишао из горње собе да би чуо овог „шаљивџију“, и сео је мало подаље зевајући лено, али достојанствено. Очигледно, Мармеладов је овде био одавно познат. А и наклоност да китњасто говори стекао је, вероватно, услед навике на честе механске разговоре са разним незнанцима. Та се навика у неких пијанаца претвара у потребу, нарочито код оних с којима код куће строго поступају и с којима тамо раде шта хоће. Зато они у друштву, за чашом вина, увек траже да себи некако искамче оправдање, па, ако је могуће, чак и поштовање.

– Шаљивчина – гласно је проговорио крчмар. – А што не радиш, што не служите, кад сте чиновник?

– Зашто не служим, поштовани господине – прихватио је Мармеладов, обраћајући се искључиво Раскољникову, као да му је овај поставио то питање – зашто не служим? А зар мене не боли срце што гмижем узалудно? Зар ја нисам патио кад је господин Лебезјатњиков, пре месец дана, моју супругу својеручно истукао, а ја лежао пијан? Дозволите,

младићу, да ли се вама дешавало... хм... рецимо то да безнадно молити новац на зајам?

– Дешавало ми се... али како то безнадно?

– Па тако... сасвим безнадно, кад унапред знаш да од тога ништа неће бити. Ето ви, унапред знате, на пример, да вам овај човек, овај врло честити и веома корисни грађанин, нипошто пара неће дати; јер зашто и да вам да, питам ја вас? Та он зна да му ја нећу вратити. Из сажаљења? Али господин Лебезјатњиков, који прати развитак нових мисли, објашњавао је пре неки дан да сажаљење данас чак и наука забрањује, и да се тако већ ради у Енглеској, где влада политичка економија. Што би дао, питам ја вас? И ето, знајући унапред да неће дати, ви ипак крећете на пут и...

– Зашто онда идете? – додао је Раскољников.

– Па кад се нема коме, кад се већ нема куда! А потребно је да сваки човек има макар какав излаз. Јер се дешавају такви тренуци кад човек обавезно мора да има било какав излаз! Кад је кћи моја, јединица, први пут са жутом књижицом почела, и ја сам тада почео... (јер кћи моја са жутом књижицом живи...) – додао је гледајући младића са извесним неспокојством. – Ништа, поштовани господине, не мари! – пожурио је да одмах и, по свему судећи, спокојно, каже, кад оба дечака за тезгом прснуше у смех и кад се и сам крчмар осмехну. – Не мари! Ово намигивање мене не збуњује, јер је већ свима све познато, и све што је тајно, постаје јавно; и ја се према томе не односим са презиром, већ са смиреношћу. Нека! Нека! „Ево човека!“ Дозволите, младићу: можете ли ви... Али не, треба да се изразим јаче и сликовитије, не – *можете ли* ви, него – да ли се ви *осуђујете*, гледајући сада мене, да кажете одлучно да нисам свиња?

Младић није одговорио ни речи.

– Па добро – наставио је говорник, озбиљно и чак са већим достојанством, пошто је сачекао да престане

кикотање које се опет зачуло у соби. – Па добро, нека сам ја и свиња, али она је дама! Ја имам зверски лик, а супруга моја Катарина Ивановна је особа образована и кћи вишег официра. Нека сам ја подлац, нека, али она има срце узвишено и пуна је васпитањем оплемењених осећања. Али истовремено... о, кад би ме пожалила! Поштовани господине, поштовани господине, сваки човек треба да има макар једно такво место где би и њега неко пожалио! А Катарина Ивановна, иако је великодушна дама, неправична је... И мада ја и сам схватам да она, и кад ме чупа за косу, не чупа из неког другог разлога него само из сажаљења свога срца (јер, понављам отворено, она мене чупа за косу, младићу) – поновио је са удвострученим достојанством кад је опет зачуо кикотање – али, боже, кад би она макар само једанпут... Али не! Не! Све је то узалуд и не вреди ни говорити! Не вреди говорити!... јер је више пута бивало то што желим, и више пута су ме сажаљевали, али... такав ми је карактер, ја сам стока од рођења!

– И те каква! – приметио је власник крчме, зевајући.

Мармеладов је одлучно лупио песницом по столу.

– Такав ми је карактер! Знате ли, знате ли ви, господине мој, да сам ја чак и њене чарапе пропио? Не ципелице, јер то би, колико-толико, личило на нешто, него – чарапе, чарапе сам њене пропио! Њену мараму од најфиније козје длаке, коју је некад добила на поклон, такође сам пропио, лично њену, не моју; а живимо у хладном куту, и она се ове зиме прехладила и почела да кашље, и већ крв да пљује. Мале деце имамо троје, и Катарина Ивановна је у послу од јутра до мрака: риба, пере и децу умива, јер се навикла на чистоћу од детињства, а груди јој слабе, туберкулози наклоњене, и ја то осећам. Зар ја не осећам? И што више пијем, дубље осећам. Зато и пијем, што у пићу овом сажаљења и осећања тражим... Не тражим радости, већ једино

тугу... Пијем, јер хоћу двапут више да патим! – И он, као у очајању, наслони главу на сто.

– Младићу – наставио је дижући опет главу – на лицу вашем читам неку тугу. Чим сте ушли, ја сам је прочитао, и зато сам вам се одмах и обратио. Јер, причајући вам повест живота мога, ја нећу да излажем себе срамоти пред овим дембелима, који ионако све знају, већ тражим осећајног и образованог човека. Знајте, дакле, да се супруга моја васпитавала у губернијском племићком пансиону и на свршетку школовања играла је са марамом пред губернатором и другим личностима, за шта је добила златну медаљу и похвалницу. Медаљу... медаљу смо продали... већ одавно... хм... а похвалница још и сад у сандуку лежи, и пре неколико дана ју је газдарици показала. Иако се она и газдарица свакодневно свађају, желела је ипак да се ма пред ким похвали и да исприча нешто о срећним минулим данима. И ја је не осуђујем, не осуђујем, јер њој је још једино то преостало – успомене њене, а остало је све пропало! Да, да: дама ватрена, горда и пркосна. Патос сама риба и о сувом хлебу живи, али никоме не дозвољава да је омаловажава. Зато ни господину Лебезјатњикову његову грубост није хтела отрпети; и кад ју је господин Лебезјатњиков зато истукао, онда је, не толико од убоја колико од осећања увреде, пала у постељу. Узео сам је већ као удовицу, са троје деце, једно другом до увета. За првог мужа, пешадијског официра, удала се из љубави, и с њим је побегла из родитељске куће. Мужа је волела неизмерно, али се он одао картању, допао под суд и тако умро. И тукао ју је поткрај живота; а она, мада му није праштала, што је мени тачно и по документима познато, ипак га и до данас спомиње са сузама и мене њиме прекорева, а мени је драго, драго, јер макар у својој уобразиљи види како је некад била срећна... И остане вам она после њега са троје малолетне деце у срезу удаљеном и

дивљем, где сам се и ја тада налазио, и остане у таквој очајној беди да ја, мада сам се нагледао разних случајева, ипак то нисам кадар ни описати. Цела се родбина ње одрекла! А и поносна је била, исувише поносна... И ето тада, поштовани господине, тада јој ја, пошто сам и сам био удовац и имао од прве жене четрнаестогодишњу кћер, понудих своју руку, јер нисам могао гледати такво мучење! Можете по томе судити до које мере су њене патње дошле кад је она, образована, васпитана и из добре породице, пристала да се уда за мене. И удала се! Плачући, ридајући и кршећи руке – удала се! Јер није имала куд. Разумете ли, разумете ли ви, поштовани господине, шта значи то кад човек више нема куд? Не! То ви још не разумете... И целу годину ја сам своју дужност обављао побожно и свето, и нисам ни омирисао ово – он дотаче прстом ракијску флашу – јер имам осећања. Али ни тиме нисам могао угодити; а у то време сам и место изгубио, и опет не својом кривицом, већ због квоте; и тада сам почео пити!... Скоро ће бити година и по како смо се, после скитања и многобројних невоља, нашли, најзад, у овој велелепној престоници, украшеној многобројним споменицима. И овде сам добио место... Добио, па га опет изгубио? Разумете ли? А сад живимо у кутку код газдарице Амалије Фјодоровне Липевексел, а од чега живимо и чиме плаћамо, не знам. Осим нас, живе тамо многи... Содома, да горе бити не може... хм... да... А за то време поодрасла је и моја кћи из првог брака; а шта је све препатила она, кћи моја, од своје маћехе док је расла, то ја прећуткујем. Јер, иако је Катарина Ивановна препуна великодушних осећања, ипак је она дама напрасита и љута, па плане... Да-а! Само то не вреди ни спомињати! Као што и сами можете мислити, васпитање Соња није добила. Покушао сам ја пре четири године да је спремам из географије и опште историје, али како ни сам у тој области знања нисам био јак, а није било ни подесних књига, јер оне